

УДК 351.78:332.142.6-049.5(477)

Радченко Олександр Віталійович

головний науковий співробітник науково-дослідного відділу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений працівник освіти України

Довгань Валерій Іванович

головний науковий співробітник науково-дослідного відділу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
доктор наук з державного управління, доцент

**ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОЦЕСАХ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ
ВІДНОСИН В УКРАЇНИ**

Анотація. Статтю присвячено розгляду змісту та сутності екологічної функції держави в її взаємозв'язку з економічною функцією, ролі державного регулювання економіко-екологічних відносин у становленні національної й глобальної системи екологічної безпеки. Стверджується, що сучасна економічна діяльність суб'єктів господарювання має підкорюватися вимогам екологічної безпеки держави в різноманітних можливих формах.

Зазначається, що в умовах загострення екологічної кризи в Україні потрібно створити систему екологічної безпеки держави й суспільства, що здатна як буде забезпечити належні умови існування людини, збереження її фізичного й духовного здоров'я, так і створить передумови для стимулювання розвитку матеріального виробництва шляхом раціоналізації використання національних природних ресурсів і відтворення населення держави.

Зроблено висновок, що ключову роль в системі екологічної безпеки відіграє державний та публічний екологічний контроль, завданням якого є постійний моніторинг і перевірка відповідності діяльності суб'єктів економіко-екологічних відносин вимогам державних екологічних норм і стандартів. Вироблено низку пропозицій щодо вдосконалення наявних механізмів державного впливу на стан системи екологічної безпеки держави.

Ключові слова: системний підхід; природний капітал; регулювання; держава; державні механізми, державна екологічна політика.

Радченко А.В., Довгань В.И. Факторы экологической безопасности в процессах государственного регулирования экономико-экологических отношений в Украине

Аннотация. Статья посвящена раскрытию содержания и сущности экологической функции государства в ее взаимосвязи с экономической функцией, роли государственного регулирования экономико-экологических отношений в формировании национальной и глобальной системы экологической безопасности. Утверждается, что современная экономическая деятельность субъектов хозяйствования должна подчиняться требованиям экологической безопасности государства в различных возможных формах.

Отмечается, что в условиях обострения экологического кризиса в Украине необходимо создать систему экологической безопасности государства и общества, способную как обеспечить надлежащие условия человеческого существования, сохранение его физического и духовного здоровья, так и создать предпосылки для стимулирования развития материального производства путем рационализации использования национальных природных ресурсов и воспроизводства населения государства. Сделан вывод, что ключевую роль в системе экологической безопасности играет государственный и общественный экологический контроль, целью которого является постоянный мониторинг и проверка соответствия деятельности субъектов экономико-экологических отношений требованиям государственных экологических норм и стандартов. Наведен ряд предложений по совершенствованию существующих механизмов государственного влияния на состояние системы экологической безопасности государства.

Ключевые слова: системный подход; природный капитал; регулирование; государство; государственные механизмы, государственная экологическая политика.

Radchenko A.V., Dovgany V.I. Factors of environmental safety in the processes of state regulation of economic and environmental relations in Ukraine

Annotation. The article is devoted to the disclosure of the content and essence of the state's ecological function in its interrelation with the economic function, the role of state regulation of economic and environmental relations in the formation of a national and global environmental safety system. It is asserted that modern economic activity of economic entities must comply with the requirements of the state's environmental security in various possible forms.

He notes that in the context of the aggravation of the ecological crisis in Ukraine, the creation of a system of environmental security of the state and society that can provide both adequate conditions for human existence, preservation of its physical and spiritual health, and create prerequisites for stimulating the development of material production by rationalizing the use of national natural resources and reproduction population of the state. The conclusion is made that the key role in the environmental safety system is played by the state and public environmental control, whose purpose is to constantly monitor and verify the compliance of the subjects of economic and environmental relations with the requirements of state environmental norms and standards. A number of proposals were made to improve existing mechanisms of state influence on the state of the state's environmental safety system.

Key words: system approach; natural capital; regulation; state; state mechanisms, state environmental policy.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Надзвичайної актуальності в сучасних умовах розвитку людства набуло дослідження наслідків антропогенного впливу на ноосферу та формування глобальної й національних систем екологічної безпеки. Розкриття та теоретичне осмислення цієї проблеми дозволить вирішити важливе науково-прикладне завдання щодо збереження довкілля й природного капіталу, природних та рекреаційних ресурсів, зміцнення екологічної безпеки держави.

Раціональне використання, збереження й примноження природного капіталу формує безпечне для життя і здоров'я людини навколишнє середовище, забезпечує населення продуктами харчування, ліками, сировиною для промисловості.

Як зазначає Т. Пішеніна, «...нині існують два підходи до розв'язання екологічної проблеми. Глобалістичний підхід базується на тому принципі, що розвинуті країни зі своїм великим потенціалом зможуть знищити весь світ, а тому іншим країнам для забезпечення екологічної безпеки слід бути відкритішими. Сучасний підхід спирається на визнання пріоритету національної безпеки, що досягається на основі самозабезпечення шляхом сталого розвитку власної екологічної безпеки виробництва, яка базується на концепції багатофункціональності безпеки країни, коли кожна держава піклується передусім про власні інтереси...» [9, с. 21]. Таким чином, потребує ґрунтовних досліджень проблематика формування та реалізації державної екологічної політики, спрямованої на виконання екологічної функції держави, і ширше – на збереження природного капіталу, нашого навколишнього середовища та ноосфери в цілому, адже 16 стаття Конституції України проголошує, що екологічна безпека й екологічна рівновага на території України, збереження генофонду народу – то є обов'язок держави.

Отже, проблематика дослідження ролі державного регулювання економіко-екологічних відносин у становленні національної й глобальної системи екологічної безпеки є особливо актуальною для євроінтеграційних державотворчих процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблематиці формування та реалізації екологічної функції держави, зокрема економічних, соціально-політичних, публічно-управлінських та безпекових її складових, у сучасній науці надається чимала увага. Значний внесок у розвиток теорії та практики екологічної безпеки зробили такі західні вчені, як A. Gor, B. I. E. Brink, R. W. Butler,

A. N. James, M. J. V. Green, J. Paine, J. Dixon, S. Pagiola. Серед вітчизняних дослідників слід назвати таких науковців, як А. Александрова, О. Бадрак, В. Боронос, О. Веклич, О. Врублевська, П. Гаман, Л. Гринів, Ю. Грищенко, В. Довгань, Л. Мельник, Р. Мирошніченко, О. Палієнко, Т. Пішеніна, Є. Романенко, І. Синякевич, А. Сохнич, А. Якимчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Щоправда, у науковому світі ще не склалася чітка картина взаємозв'язку екологічної та економічної функції держави, ролі державного регулювання економіко-екологічних відносин у становленні національної й глобальної системи екологічної безпеки. Також слід виокремити невирішені раніше питання формування стратегічного планування екологічної політики органів публічного врядування та комплексного механізму державного впливу на стан системи екологічної безпеки.

Формулювання цілей статті. Саме цим зумовлено мету нашої статті – висвітлення сутності й змісту екологічної функції держави, взаємозв'язку державного регулювання економічних й соціально-політичних відносин і становлення системи екологічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. На початку 3-го тисячоліття в більшості країн світу конституційно закріплено, що держава та її органи публічного врядування мусять забезпечити реалізацію важливої державно-управлінської функції й конституційного права громадян на належні умови фізичного існування, чисті повітря та воду, сприятливе довкілля, охорону навколишнього середовища, забезпечення умов повноцінного відтворення людства. Такий підхід став відповіддю на тривожний виклик часу, пов'язаний зі стрімким розгортанням світової екологічної кризи, що головним чином зумовлена антропогенною діяльністю й за своїми масштабами ставить під загрозу саме існування ноосфери та людської цивілізації.

Як зазначає О. Палієнко, порушення процесів самоорганізації та самовідновлення біосфери, руйнування озонового шару і критичне

забруднення середовища, катастрофічне виснаження природних ресурсів, теплова криза, розширення епідемічних захворювань і погроза руйнування геному людини є загрозою руйнування природних систем життєзабезпечення і саморегуляції біопроектів планети. Тому основною метою суспільства, його стійкого розвитку є досягнення екологічної безпеки. У системі цінностей такого суспільства екологічна безпека має бути пріоритетною цінністю вищого гатунку [8, с. 148].

Функції державного управління загалом, їх вид і зміст визначаються цілепокладанням суспільного розвитку та передбачають певні напрямки діяльності органів публічного врядування, до компетенції яких віднесено управління відповідними напрямками (зокрема потребу створення оптимальних умов життєдіяльності людини, раціональне використання природного капіталу та збереження навколишнього середовища формує екологічну функцію). Сучасна наука визначає стратегію збереження природного капіталу однією з найважливіших функцій держави, фундаментальною складовою процесу розбудови правової демократичної держави з розвиненою ринковою економікою.

Екологічна функція держави своєю чергою зумовлює відповідний напрямок екологічного управління та державної екологічної політики, забезпечення яких покладається на організаційно-правові, політичні, економічні, соціально-культурні та ін. механізми публічного управління.

Таким чином, зумовлюється створення системи екологічної безпеки держави й суспільства – такого стану соціально-економічної та політичної системи, який здатен забезпечити як належні умови існування людини, збереження її фізичного й духовного здоров'я, так і національні інтереси розвитку матеріального виробництва за рахунок ефективного використання національних природних ресурсів і – ширше – умови для соціетального відтворення людської популяції держави. Отже, системність і комплексність інституту екологічної безпеки не викликає сумніву.

На виконання екологічної функції держави спрямовуються й затверджені у вересні 2015 р. на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку та ухвалені Порядок денний розвитку після 2015 року, Цілі сталого розвитку (ЦСР) [11] та відповідно уточнені Цілі сталого розвитку для України, які передбачають виконання завдань ЦСР за чотирма ключовими напрямками:

1. Справедливий соціальний розвиток.
2. Стале економічне зростання та зайнятість.
3. Ефективне управління.
4. Екологічна рівновага та розбудова стійкості [10, с. 9].

Як бачимо, один із цих ключових напрямків безпосередньо відбиває зміст і цілепокладання екологічної функції держави. Більше того, 6 з 17 головних цілей сталого розвитку для України так чи інакше стосуються природного капіталу, збереженню нашого довкілля (Ціль 6 – Чиста вода та належні санітарні умови; Ціль 7 – доступна та чиста енергія; Ціль 12 – відповідальне споживання та виробництво; Ціль 13 – пом'якшення наслідків зміни клімату; Ціль 14 – збереження морських ресурсів та Ціль 15 – захист і відновлення екосистем суші).

На виконання екологічної функції О. Коленов пропонує широко упроваджувати системний інструментарій механізмів державної системи екологічної безпеки України, до яких відносить такі:

– організація, управління й контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;

– планування та координація комплексних програм охорони довкілля та раціонального природокористування;

– контроль за дотриманням єдиної державної політики, що гарантує надійність і стійке функціонування народногосподарських об'єктів безпеки;

– запобігання та ліквідація екологічних наслідків промислових аварій, природних катастроф і стихійних лих;

– оцінювання стану екологічної безпеки на всій території України і в окремих її адміністративно-територіальних утвореннях, прогнозування її динаміки [5, с. 132].

На наш погляд, механізмами державного впливу (регулювання) на стан системи екологічної безпеки є також:

– ведення державних кадастрів та облік об'єктів природного капіталу держави;

– створення системи державних інституцій, що мають безпосередньо здійснювати природоохоронну діяльність і нагляд за станом навколишнього середовища;

– контроль за використанням та охороною природного середовища;

– регулювання нормативів промислового впливу на навколишнє середовище;

– проведення екологічних експертиз та екологічного нормування;

– економічне стимулювання запровадження природоохоронних заходів і технологій суб'єктами господарювання;

– сертифікація та ліцензування суб'єктів використання природних ресурсів;

– накладення штрафних санкцій за забруднення повітря, вод і земних надр;

– державна реєстрація прав на певні природні об'єкти;

– поширення екологічно важливої інформації;

– відновлення природних багатств (напр., висадження лісів);

– формування системи виховання екологічної свідомості громадян;

– публічний екологічний аудит тощо.

Першорядне значення для екологічної безпеки держави відіграють економічні чинники, що порівняно з іншими формами антропогенного впливу на природне середовище посідають перше місце за заподіяною

природі шкодою. При цьому слід розрізняти поняття «збитків від екологічно шкідливої діяльності» та «екологічної шкоди». Фактично не можливо підрахувати вартість такої шкоди та кошти, потрібні для екологічного відновлення через існування поряд із суто економічними ще й соціальних, геологічних, біологічних тощо чинників екологічної небезпеки.

Як зазначається в Національній доповіді НАН України за 2016 рік «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія», «техногенний тип розвитку є надто природомістким, він унеможлиблює відтворення власне природної основи існування суспільства, оскільки супроводжується швидким і виснажливим використанням невідновлюваних видів природних ресурсів, а також надексплуатацією відновлюваних, що перевищує можливості їх відтворення. Крім того, навколишньому природному середовищу завдається значна шкода через його забруднення. Зрозуміло, що такі наслідки антиекологічної діяльності призводять до великих економічних втрат» [12, с. 56].

Сучасна економічна діяльність суб'єктів господарювання має підкорюватися вимогам екологічної безпеки держави в різноманітних можливих формах (див. рис.1).

Окрім економічних чинників, свій вплив на екологічний стан навколишнього середовища мають економічні інструменти, які В. Боронос визначає як «...сукупність методів, спрямованих на вдосконалення системи управління національного (регіонального) господарства, виробничо-організаційних відносин, забезпечення фінансової стійкості та прибутковості, збалансованості інтересів суб'єктів господарювання, суспільства і держави...» [1, с. 43].

Водночас О. Колєнов переконаний, що в цілому існуюча в Україні система засобів і стимулів економічного й іншого характеру для дотримання законів і норм в галузі навколишнього середовища є

недостатньою. Існує реальна можливість їх уникати, санкції за їх недотримання надто м'які. Так, різні контролюючі органи можуть лише пропонувати покарання, але не можуть самі їх здійснювати. Запропонована раніше санкція часто змінюється або скасовується взагалі. Централізація і пов'язана з нею монополізація деяких виробництв спричинили ситуацію, коли порушення стану навколишнього середовища не припинялося й не закривалося, а сума штрафів, у разі, коли вони не зменшувалися чи взагалі не скасовувалися, часто включалася до виробничих витрат [5, с. 132].

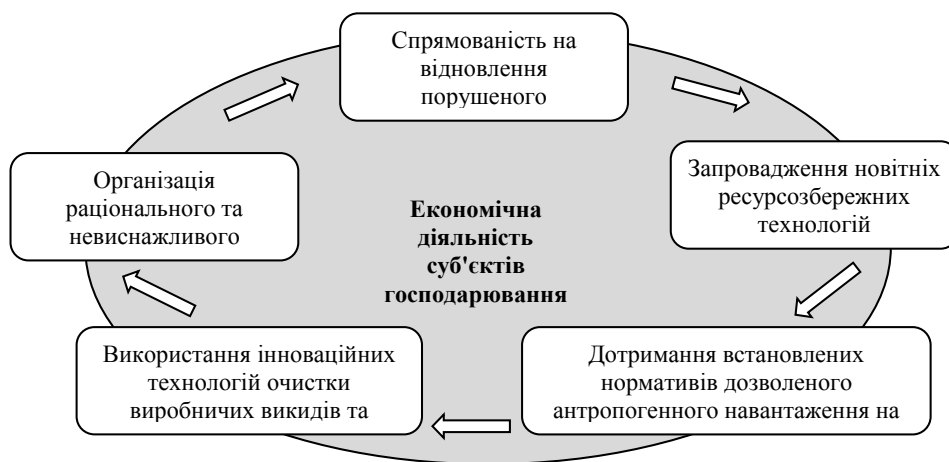

Рис. 1. Форми та напрямки сучасної економічної діяльності суб'єктів господарювання, співвідносні з вимогами екологічної безпеки держави

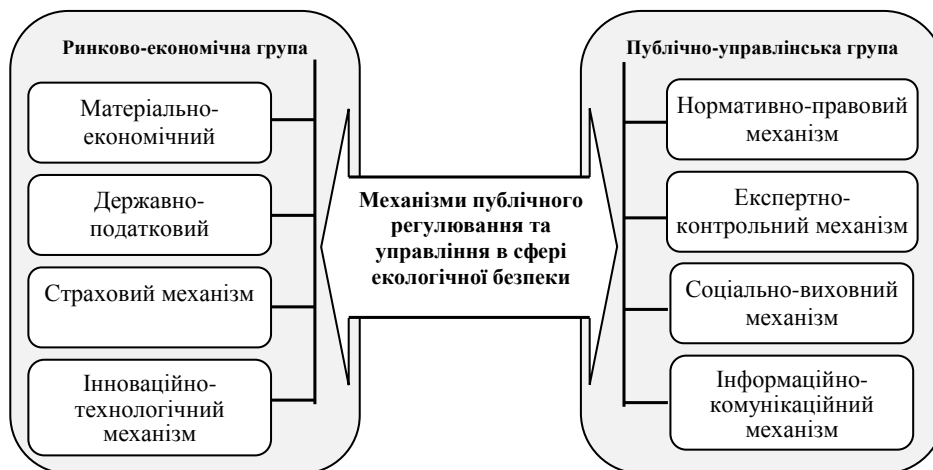

Рис. 2. Механізми публічного регулювання та управління в сфері екологічної безпеки

Ключову роль у системі екологічної безпеки відіграє державний та публічний екологічний контроль, завданням якого є постійний моніторинг та перевірка відповідності діяльності суб'єктів економічно-екологічних відносин вимогам державних екологічних норм і стандартів.

Л. Каденюк, перший український космонавт, колись зазначив: «Слід нарешті зрозуміти, що екологічна безпека є складовою частиною загальної безпеки, добробуту і миру на Землі та обов'язковою передумовою сталого розвитку...» [4, с. 73].

Висновки з даного дослідження. Як висновки проведеного дослідження слід зазначити, що в умовах загострення екологічної кризи в Україні потрібним є створення системи екологічної безпеки держави й суспільства, що здатна як забезпечити належні умови існування людини, збереження її фізичного й духовного здоров'я, так і створить передумови для стимулювання розвитку матеріального виробництва шляхом раціоналізації використання національних природних ресурсів і відтворення населення держави.

Своєю чергою наявні механізми державного впливу на стан системи екологічної безпеки держави пропонується доповнити такими: економічне стимулювання запровадження природоохоронних заходів і технологій суб'єктами господарювання; уведення відчутних і дієвих штрафних санкцій за забруднення повітря, вод і земних надр; поширення екологічно важливої інформації; відновлення природних ресурсів за рахунок коштів цільового призначення; виховання екологічної свідомості громадян; активна взаємодія державних і громадських інституцій під час здійснення екологічного моніторингу.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження полягають у потребі вдосконалення взаємодії механізмів економічної та екологічної функцій держави, розробленні індикаторів та методики оцінювання рівня екологічної безпеки держави загалом та її регіонів,

зокрема з метою ідентифікації екологічних загроз і розроблення адекватних заходів впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боронос В. Г. Врахування соціальних факторів у процесі регулювання екологічної безпеки в Україні [Текст] / В. Г. Боронос, К. А. Федченко // Чернігівський науковий часопис. Серія 1 : Економіка і управління. – 2017. – Вип. 1. – С. 42–48.
2. Волошенюк І. В. Державний нагляд і контроль як гарантії права громадян на екологічну безпеку [Текст] / І. В. Волошенюк // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Вип. 1. – С.119–130.
3. Ємець Л. О. Роль та місце інститутів громадського суспільства у сфері забезпечення екологічної безпеки держави [Текст] / Л. О. Ємець // Право і Безпека. – 2017. – №2. – С. 23–29.
4. Каденюк Л. К. Ідея Екологічної Конституції Землі як фактор національної і глобальної безпеки [Текст] / Л. К. Каденюк // Вісник Національної академії наук України. – 2017.
5. Коленов О. М. Пріоритети реалізації й оцінювання державної політики у сфері екологічної безпеки [Текст] / О. М. Коленов // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. – 2017. – Вип. 2. – С.127–133.
6. Мірошніченко Р. В. Механізми державного управління забезпеченням екологічної безпеки [Текст] / Р. В. Мірошніченко // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. – 2017. – Вип. 1. – С.164–170.
7. Омаров А. Е. Сучасний стан екологічної безпеки в Україні [Текст] / А. Е. Омаров // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. – 2017. – Вип. 2. – С. 156–164.
8. Палієнко О. А. Аналіз і шляхи вирішення проблем екологічної безпеки в Україні [Текст] / О. А. Палієнко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія : Механіко-технологічні системи та комплекси. – 2017. – № 19. – С. 147–151.
9. Пішеніна Т. І. Інституційне забезпечення екологічної безпеки в системі економічних відносин [Текст] / Т. І. Пішеніна // Економічний часопис–XXI. – 2013. – № 1–2(1). – С. 19–22.
10. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – К. : б.в., 2017. – 174 с.
11. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво ООН в Україні. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
12. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : НАН України, 2016. – 284 с.
13. Хазан В. Б. Визначення екологічної безпеки на підставі дослідження системи екологічних ризиків [Текст] / В.Б. Хазан, П. В. Хазан // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 16. – С. 64–70.

Statement of the problem. Functions of state administration in general, their type and content are determined by the goal of social development and include certain areas of activity of the bodies of public governance, the competence of which includes the management of relevant areas. In particular, the environmental function is formed by the need to create optimal conditions for human life, the rational use of natural capital and the preservation of the environment. Modern science determines the strategy of preserving natural capital as one of the most important functions of the state, a fundamental component of the process of building a legal democratic state with a developed market economy.

Urgency. The environmental function of the state, in its turn, determines the appropriate direction of environmental management and state environmental policy, the provision of which relies on organizational, legal, political, economic, socio-cultural, etc. mechanisms of public administration.

The purpose of the article – to analyze the investigation of the content and essence of the environmental function of the state in its relationship with the economic function, the role of state regulation of economic and environmental relations in the development of the national and global system of environmental safety.

Our task was to study the modern economic activity of business entities must comply with the requirements of the state's environmental safety in various possible forms.

Summary. The creation of the system of environmental safety of the state and society is stipulated i.e. such status of a socio-economic and political system that is capable of providing both proper conditions of human existence, preservation of their physical and spiritual health, and national interests of the development of material production through effective use of national natural resources and, in a wider sense, conditions for the societal reproduction of the

human population of the state. There for, the systematic and complex nature of the Institute for Environmental Safety is beyond doubt.

In the context of the worsening of the environmental crisis in Ukraine, it is necessary to create a system of environmental safety of the state and society, which will be able to provide both proper conditions for human existence, preservation of its physical and spiritual health, and create the preconditions for stimulation the development of material production through the rationalization of the use of national natural resources and the reproduction of the population of the state.

In its turn, the existing mechanisms of the state influence on the condition of the system of environmental safety of the state are to be supplemented with the following: economic encouragement for introduction of environmental protection measures and technologies by economic entities; introduction of tangible and effective penalties for pollution of air, water and earth interior; distribution of environmentally important information; restoration of natural resources at the expense of the intended purpose funds; education of environmental consciousness of citizens; active interaction of state and public institutions in the implementation of environmental monitoring.

Particular importance for the environmental safety of the state is played by economic factors, which, in comparison with other forms of anthropogenic impact on the natural environment, occupy the first place as to the damage caused to nature. It is necessary to distinguish between the concept of "losses from environmentally harmful activities" and "environmental damage". In fact, it is not possible to calculate the cost of such damage and the funds necessary for environmental restoration due to their mutual existence with purely economic as well as social, geological, biological, etc. factors of environmental hazards.

It has been concluded that state and public environmental control plays a key role in the system of environmental safety, the task of which is to

continuously monitor and verify the compliance of the activities of the entities of economic and environmental relations with the requirements of state environmental norms and standards. Proposals have been made to improve the existing mechanisms of state influence on the state of the state's environmental safety system.

Conclusions and outcomes. As the conclusions of the research, it should be noted that in the context of the worsening of the environmental crisis in Ukraine, it is necessary to create a system of environmental safety of the state and society, which will be able to provide both proper conditions for human existence, preservation of its physical and spiritual health, and create the preconditions for stimulation the development of material production through the rationalization of the use of national natural resources and the reproduction of the population of the state.

In its turn, the existing mechanisms of the state influence on the condition of the system of environmental safety of the state are to be supplemented with the following: economic encouragement for introduction of environmental protection measures and technologies by economic entities; introduction of tangible and effective penalties for pollution of air, water and earth interior; distribution of environmentally important information; restoration of natural resources at the expense of the intended purpose funds; education of environmental consciousness of citizens; active interaction of state and public institutions in the implementation of environmental monitoring.